

УДК 569.323.2:551.791 (477)

СОНЕВИ (GLIRIDAE, RODENTIA, MAMMALIA) ПЛЕЙСТОЦЕНУ УКРАЇНИ

О. Стадник

Національний науково-природничий музей НАН України

вул. Б. Хмельницького, 15, Київ 01030 Україна

e-mail: sasho.stadnik@gmail.com

Детально описані рештки сонь із плейстоценових відкладів України. Встановлено, що вони належать представникам трьох родів: *Glis*, *Muscardinus* і *Myomimus*. Проведено морфологічне порівняння описаних решток сонь з такими із плейстоценових відкладів Західної та Центральної Європи, а також з популяціями сучасних видів.

Ключові слова: Gliridae, еоплейстоцен, неоплейстоцен, Україна.

На території України найдавніші залишки сонь виявлені у відкладах початку пізнього міоцену (Гриців, MN 9) [11]. Представники родини Gliridae є звичайними компонентами міо-пліоценових фаун України. З початку пізнього пліоцену (MN 16–17) кількість решток сонь у оріктоценозах поступово зменшується [12], що, очевидно, пов'язано з посиленням аридизації клімату та скороченням площ лісових ландшафтів. У плейстоцені України представники Gliridae представлені поодинокими знахідками. Більшість решток відомі з місцезнаходжень викопної фауни Західної України. Зокрема, у списках фаун місцезнаходжень Горішня Вигнанка та Синякове 1 (околиці однойменних населених пунктів Чортківського р-ну Тернопільської обл.) згадуються рештки представників родів *Glis* Brisson, 1762 та *Dryomys* Pallas, 1778 [3, 4]. Визначення решток зі згаданих захоронень викопної фауни проводилося ще в 70-х роках, а тому матеріал потребує глибокої ревізії. На жаль, поки що ці матеріали недоступні для опрацювання. Рештки сонь плейстоценового віку відомі також із таких місцезнаходжень: Чортків (м. Чортків, Тернопільська обл.), Лузанівка (околиці м. Одеса) та Морозівка 2 (правий берег Хаджибейського лиману, Біляївський р-н, Одеська обл.). Натомість у Західній і Центральній Європі соні були звичайними компонентами плейстоценових фаун, що пов'язано зі значним поширенням там лісових ландшафтів [2].

Матеріалом для проведеного дослідження слугували колекції решток Gliridae із плейстоценових місцезнаходжень України, які зберігаються у фондах Національного науково-природничого музею НАН України. Всього було опрацьовано 5 екземплярів ізольованих зубів і 3 фрагменти нижніх щелеп. У роботі використані загальноприйняті методики морфометричного опрацювання матеріалу з подальшим порівнянням отриманих даних з близькими за віком та систематичним положенням формами. Номенклатура будови зубів прийнята за Г. де Бройном [8] (рис. 1). В роботі використані такі позначення: L p4–m3 – довжина нижнього зубного ряду; L – довжина зуба; W – ширина зуба. Всі абсолютні розміри подані в мм. Рисунок корінних зубів виконані автором на рисувальному апараті WILD TYP 308700. Систематика родини Gliridae прийнята за Р. Даамсом та Г. де Бройном [6]. У роботі використана стратиграфічна схема плейстоцену (антропогену) Східної Європи [2] та схема, запропонована Е. О. Вангенгейм зі співавторами [1], розроблена на основі якісного і кількісного розподілу дрібних ссавців у часі (зони MQR).

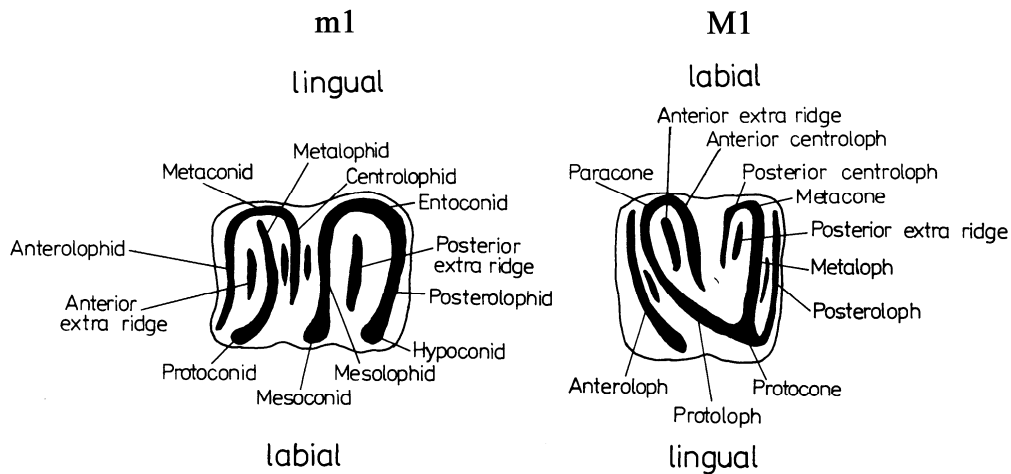

Рис. 1. Номенклатура будови зубів Gliridae [8].

Gliridae Thomas, 1897

Glirinae Thomas, 1897

Glis Brisson, 1762

Glis sackdillingensis Heller, 1930 (рис. 2, 3: a/b/c; таблиця)

Матеріал. Фрагменти нижньої щелепи без вінцевого, кутового та зчленівного відростків і без зубів – 3; р4 – 1, m1 – 2 екз.

Місцезнаходження. Чортків (Тернопільська обл.).

Геологічний вік. Ранній еоплейстоцен.

Альвеолярна довжина р4–m3 – 6,4; 6,7; 6,8 мм, довжина діастеми – 3,3; 3,5; 3,9 мм. У рецентного *Glis glis* Linnaeus, 1766 з території України ці показники становлять 6,51–7,13–7,69 мм та 3,61–3,97–4,65 мм (n=30) відповідно. Нижні щелепи мають типову для представників *Glis* будову. Масетерні гребені добре розвинуті (рис. 2).

Четвертий нижньощелепний премоляр – р4 (рис. 3/с), (L – 1,29; W – 1,22 мм) за розмірними показниками близький до *Glis sackdillingensis* із еоплейстоцену та раннього неоплейстоцену Польщі. Так, у решток р4 із місцезнаходження Kozi Grzbiet ці показники становлять у середньому L – 1,28; W – 1,27 мм (n=50); Kielniki 1: L – 1,16; W – 1,13 мм (n=30) [7]. Зуб однокорінний, має 5 головних гребенів. Додатковий гребінь розташований між мезо- та постеролофідом. Антеролофід, з'єднуючись із металофідом, утворюють замкнуте коло. Мезолофід з'єднується з постеролофідом із лінгвального боку. Такий морфотип р4 є домінуючим у пліо-плейстоценових і сучасних *Glis* Польщі [7] та в сучасних *Glis glis* із території України.

Перший нижньощелепний моляр – m1 (рис. 3/a,b) (L – 1,83, 1,8 мм; W – 1,85, 1,69 мм) має два корені. Як і попередній зуб, близький за розмірними показниками до *G. sackdillingensis* (таблиця). Антеролофід з'єднаний з металофідом із лінгвального боку. Центролофід вільний, але при стиранні може з'єднуватись із металофідом. Мезолофід з'єднаний з постеролофідом також із лінгвального боку. Крім п'яти головних гребенів, зуб має ще й два додаткові (передній і задній).

За морфологією зуби сонь із Чорткова нічим не відрізняються від пліо-плейстоценових і сучасних форм *Glis*, але за розмірними показниками досліджувані

рештки більш подібні до *G. sackdillingensis*. Саме розмірні показники лягли в основу виділення трьох алохронних видових форм у пліо-плейстоцені Центральної Європи: *G. minor* Kowalki, 1956, *G. sackdillingensis* та *Glis glis*. Для цих хронологічно змінюючих один одного видів характерне поступове зростання розмірів [7, 10]. Цілком припустимо, що еоплейстоценова популяція *G. sackdillingensis* з території Західної України була частиною центральноєвропейського ареалу даного виду.

Проміри m1 вимерлих і сучасних *Glis* (мм), [7, 9]

Біостратиграфічне положення	Систематичний статус	Місце-знаходження	m1					
			L			W		
			n	min-max	X	n	min-max	X
Рецентний	<i>Glis glis</i>	Хорватія	11	2,00–2,30	2,16	11	1,95–2,25	2,15
Рецентний	<i>Glis glis</i>	Німеччина	24	1,80–2,10	2,00	24	1,85–2,10	1,98
Рецентний	<i>Glis glis</i>	Польща	50	1,88–2,12	2,00	50	1,84–2,04	1,94
Рецентний	<i>Glis glis</i>	Україна	30	1,71–2,11	1,92	2	1,80–2,00	1,89
Біхарій	<i>Glis sackdillingensis</i>	Sackdillingen	6	1,80–1,95	1,83	6	1,65–1,80	1,70
Біхарій	<i>Glis sackdillingensis</i>	Kovesvarad	10	1,55–1,73	1,64	11	1,47–1,70	1,57
Біхарій	<i>Glis cf. sackdillingensis</i>	Podumci	1		1,89	1		1,79
Біхарій	<i>Glis sackdillingensis</i>	Untermassfeld	2	1,68–1,85	1,77	2	1,61–1,85	1,73
Біхарій	<i>Glis minor</i>	Les Valerots	2	1,48–1,56	1,52	2	1,47–1,52	1,50
Біхарій	<i>Glis sackdillingensis</i>	Kozi Grzbiet	122	1,65–1,95	1,81	122	1,57–1,83	1,72
Біхарій	<i>Glis sackdillingensis</i>	Zalesiaki 1	5	1,61–1,78	1,71	5	1,54–1,80	1,70
Біхарій	<i>Glis sackdillingensis</i>	Чортків	2	1,80–1,83	1,81	2	1,69–1,85	1,77
Біхарій	<i>Glis sackdillingensis</i>	Камук	56	1,52–1,77	1,65	56	1,36–1,72	1,55
Вілланій	<i>Glis minor</i>	Reb. Krolewskie 1	25	1,48–1,73	1,59	25	1,36–1,66	1,51
Русциній	<i>Glis minor</i>	Weze 1	19	1,42–1,69	1,55	19	1,29–1,59	1,43

Рис. 2. Фрагменти нижньої щелепи *Glis* із плейстоценових відкладів України: а – ліва нижня щелепа (лабіальна сторона); б – права нижня щелепа (лабіальна сторона); с – права нижня щелепа (лінгвальна сторона).

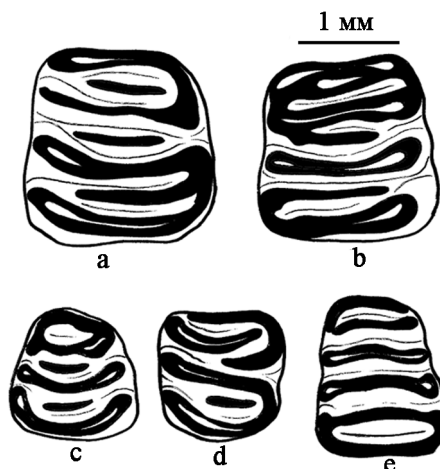

Рис. 3. Ізольовані зуби сонь із плейстоценових відкладів України: a, b – m1 (*Glis sackdillingensis*, Чортків); c – р4 (*Glis sackdillingensis*, Чортків); d – m3 (*Myomimus* sp., Морозівка 2); e – m1 (*Muscardinus* cf. *avellanarius*, Лузанівка).

Muscardinus Kaup, 1829

Muscardinus* cf. *avellanarius Linnaeus, 1758 (рис. 3/e)

Матеріал. m1 – 1 екз.

Місцезнаходження. Лузанівка (Одеська обл.).

Геологічний вік. Початок раннього неоплейстоцену (ранні тираспольські фауни).

Перший нижньощелепний моляр (L – 1,51; W – 1,18 мм) – має три корені та шість головних гребенів. Додаткові гребені та їхні сліди відсутні. Зуб досить сильно стертий, а тому перший і другий, а також п'ятий і шостий головні гребені з'єднуються з внутрішнього та зовнішнього боків. Зуб морфологічно подібний до *Muscardinus pliocaenicus* Kowalski, 1963 (пліоцен Західної та Центральної Європи) і рецентного *M. avellanarius*. Однак за розмірними показниками m1 соні із Лузанівки більш близький саме до *M. avellanarius*. Останній заселяє територію Європи починаючи з раннього неоплейстоцену і, очевидно, має прямий філогенетичний зв'язок із *M. pliocaenicus* [7]. На жаль, відсутність інших зубів, насамперед важливих у діагностичному плані, не дає змоги визначити соню із Лузанівки до виду.

Myomiminae Daams, 1981

Myomimus Ognev, 1924

***Myomimus* sp.** (рис. 3/d)

Матеріал. m3 – 1 екз.

Місцезнаходження. Морозівка 2 (Одеська обл.).

Геологічний вік. Кінець раннього неоплейстоцену (завершальний етап тираспольського фауністичного комплексу).

Третій нижньощелепний моляр (L – 1,28; W – 1,23 мм) має три корені. Передня частина зуба складається із протоконіда з добре розвинутим металофідом і метаконіда, який, зливаючись із антеро- та централофідом, утворює підковоподібну фігуру. Задня частина зуба складається із добре розвинутих мезо- і гіпоконіда та слабше вираженого ентоконіда. Перелічені елементи з'єднуються між собою гребенями – мезо- і постеролофідом, між якими є слабо виражений задній додатковий гребінь. Зважаючи на те, що m3

є мало діагностичним зубом, порівняння соні із Морозівки з пліо-плейстоценовими та сучасними представниками *Myomimus* практично неможливе. Можна лише відзначити, що розмірні показники описаного зуба близькі до таких у пліоценового *M. maritsensis* De Bruijn, 1970 та рецентного *M. roachi* Bate, 1937 і помітно менші, ніж у *M. complicidentatus* Роров, 2004 із пліоцену (MN 15) Болгарії [13]. Сучасні види роду з'являються в Європі починаючи зі середнього плейстоцену [10]. Зважаючи на приуроченість більшості викопних і сучасних *Myomimus* до середньої та південної смуги Європи, а також до території Малої Азії та Ізраїлю, можна припустити, що група має середземноморське походження. Виходячи з цього, рід має велике палеогеографічне значення [5].

Сухі степові та тундро-степові ландшафти, які були поширені на досліджуваній території в періоди плейстоценових похолодань, виявились, очевидно, несприятливими для представників лісових біотопів, насамперед для сонь, лісових мишей і деревних білячих. У першу чергу це стосується території Північного Причорномор'я та Приазов'я України, до якої приурочено більшість місцезнаходжень мікротеріофауни плейстоцену. На вказаній території представники соневих могли існувати лише в заплавах широколистяних і мішаних лісах, які формувалися в періоди потепління та зволоження клімату. Натомість територія Західної України у плейстоцені мала природні умови, подібні до таких у середній смузі Центральної та Західної Європи, на що вказує подібність викопної та сучасної фауни даних регіонів. Наявність решток *Glis* і *Dryomys* у плейстоценових місцезнаходженнях Прикарпаття та Карпат вказує на значне поширення в даному регіоні широколистяних і мішаних лісів. Особливої уваги щодо наявності решток сонь заслуговують колекції мікротеріофауни із плейстоценових місцезнаходжень Західної України, насамперед Горішня Вигнанка та Синякове 1.

Автор висловлює вдячність Л. І. Рековцю, В. А. Несіну і М. В. Синиці за надані консультації та змістовний аналіз рукопису, а також Л. С. Шевченко за люб'язно наданий матеріал щодо сучасних сонь (*Glis glis*) із території України.

1. Вангенгейм Э. А., Певзнер М. А., Тесаков А. С. Зональное расчленение квартера Восточной Европы по мелким млекопитающим // Стратиграфия. Геологическая корреляция. 2001. Т. 9. № 3. С. 76–88.
2. Рековец Л. И. Мелкие млекопитающие антропогена юга Восточной Европы. К.: Наук. думка, 1994. 372 с.
3. Татаринов К. А. Позднекайнозойские позвоночные запада Украины. Луцк: Надстир'я, 2000. 254 с.
4. Татаринов К. А., Бачинский Г. А. Пещерные захоронения плиоценовых и антропогеновых позвоночных в западных областях Украины // Бюл. МОИП. Отд. биол. 1968. Т. 7. № 35. С. 114–122.
5. Топачевский В. А., Несин В. А. Грызуны молдавского и хяпровского фаунистических комплексов котловинского разреза. К.: Наук. думка, 1989. 136 с.
6. Daams R., De Bruijn H. A classification of the Gliridae (Mammalia) on the basis of dental morphology // Hystrix (N.S.) 1995. Vol. 6. N 1, 2. P. 3–50.
7. Daoud A. Evolution of Gliridae (Mammalia, Rodentia) in Pliocene and Quaternary of Poland // Acta zool. cracoviensia. 1993. Vol. 36. N 2. P. 199–231.
8. De Bruijn H. Some new Miocene Gliridae (Rodentia, Mammalia) from the Calatayud area (Prov. Zaragoza, Spain) // I. Proc. Kon. Ned. Akad. Wet., Ser. B. 1966. Vol. 69. N 1. P. 1–21.

9. Maul L. Die Kleinsäugerreste (Insectivora, Lagomorpha, Rodentia) aus dem Unterpleistozän von Untermaßfeld // KAHLKE, R.-D. Das Pleistozän von Untermaßfeld bei Meiningen (Thüringen). Bonn: Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2001. Vol. 40. N 3. P. 783–887.
10. Nadachowski A., Daoud A. Patterns of Myoxid evolution in the Pliocene and Pleistocene of Europe // Hystrix (N.S.). 1995. Vol. 6. N 1, 2. P. 141–149.
11. Nesin V. A., Kowalski K. Miocene Gliridae (Mammalia, Rodentia) from Grytsiv (Ukraine) // Acta zool. cracoviensia. 1997. Vol. 40. N 2. P. 209–222.
12. Nesin V. A., Nadachowski A. Late Miocene and Pliocene small mammal faunas (Insectivora, Lagomorpha, Rodentia) of Southeastern Europe // Acta zool. Cracoviensia. 2001. Vol. 44. N 2. P. 107–135.
13. Popov V. V. Pliocene small mammals (Mammalia, Lipotyphla, Chiroptera, Lagomorpha, Rodentia) from Muselievo (North Bulgaria) // Geodiversitas. 2004. Vol. 26. N 3. P. 403–491.

**GLIRIDS (GLIRIDAE, RODENTIA, MAMMALIA)
OF THE PLEISTOCENE OF UKRAINE**

A. Stadnik

*National Museum of Natural History of NAS of Ukraine
15, B. Chmelnytskyi St., Kiev 01030, Ukraine
e-mail: sasho.stadnik@gmail.com*

The fossil remains of dormouses from the Ukrainian Pleistocene are described in detail. They belong to three genus: *Glis*, *Muscardinus* и *Myomimus*. The morphological comparison of the material with that from Pleistocene deposits of Central and West Europe and with populations of the recent species is given.

Key words: Gliridae, Eopleistocene, Neopleistocene, Ukraine.

СОНЕВЫЕ (GLIRIDAE, RODENTIA, MAMMALIA) ПЛЕЙСТОЦЕНА УКРАИНЫ

A. Стадник

*Национальный научно-природоведческий музей НАН Украины
ул. Б. Хмельницкого, 15, Киев 01030, Украина
e-mail: sasho.stadnik@gmail.com*

Детально описаны остатки сонь из плейстоценовых отложений Украины. Установлено, что принадлежат они представителям трех родов: *Glis*, *Muscardinus* и *Myomimus*. Проведено морфологическое сравнение описанных остатков сонь с таковыми из плейстоценовых отложений Западной и Центральной Европы, а также с популяциями современных видов.

Ключевые слова: Gliridae, эоплейстоцен, неоплейстоцен, Украина.

Стаття надійшла до редколегії 18.02.10

Прийнята до друку 17.03.10